

איך לדבר ולכתוב על אנשים עם מוגבלות?

ד"ר גבריאלה עילם

מבוא

המילים "נכים", "מוגבלים", מעוררות לעתים קרובות תפיסה סטריאוטיפית, כמילים המציינות אנשים הסובלים מהטרגדיה של מומים מלידה, כגיבורים הסובלים משיתוק ברגליהם ובידיהם ונאבקים כדי לחזור ולהיות נורמליים, כקורבנות הנלחמים כדי להתגבר על האתגרים העומדים בפניהם.

מי הם באמת?

הם אמהות ואבות, בנים ובנות, סבים וסבתות, נשים וגברים, ילדים וילדות, עובדים ומעבידים, חברים ושכנים, סטודנטים ומרצים, מנהיגים ומונהגים, מדענים, אומנים, רופאים, שחקנים, נשיאים, אנשי עסקים ועוד.

הם כולם בני אדם,

הם קודם כל אנשים.

מטרתי במאמר זה היא להתחיל בגיבוש קווים מנחים ומינוח לדיבור וכתובה על אנשים עם מוגבלות באופן שוויוני ומנומס המכבד את היותם של כל האנשים בחברה בני אדם שנולדו בצלם.

כיום נהוג להשתמש במונח "אנשים עם מוגבלות" כדי לציין כל מי ששייך לקבוצה הגדולה של אנשים שיכולותיהם (הפיזיות, החושיות, הקוגניטיביות או הנפשיות) שונות מהיכולות הנחשבות בחברתנו כנורמטיביות. יותר מ- 10% מהאוכלוסייה בישראל נכללים בקבוצה זו. למרות השימוש במונח כולל, למעשה אנשים עם מוגבלות שונים מאד זה מזה. מדובר בקבוצה מגוונת ביותר הכוללת אנשים משני המינים, בכל הגילים, מכל הרמות הסוציו-אקונומיות, מכל קבוצה אתנית, בני ובנות כל הדתות וכל העדות. זוהי קבוצת מיעוט גדולה שכל אדם עשוי להצטרף אליה בכל זמן. חלק מצטרפים עם לידתם, אחרים כתוצאה מתאונה, מחלה, פעילות צבאית, פיגוע חבלני או בתהליך ההזדקנות. אצל חלק מהאנשים המוגבלות נראית, אצל רבים המוגבלות סמויה. אם וכאשר זה יקרה לך איך תרצה/תרצי שיתארו אותך, יטפלו בך, יתייחסו אליך, ידברו אליך, יכתבו עליך?

בשנים האחרונות מתרחשת בישראל מהפכה חברתית ותרבותית (שקטה יחסית) בהתייחסות לאנשים עם מוגבלות. מהפכה דומה התרחשה ומתרחשת במדינות שונות בעולם.

ארצות הברית מובילה ובמובנים מסוימים היא ככל הנראה המתקדמת ביותר בשינוי החברתי-תרבותי הזה. יחד אתה ארצות כמו בריטניה, קנדה, אוסטרליה, יפן וכמה מארצות אירופה. שינוי זה בא להחליף את ההתייחסות לאנשים עם מוגבלות אשר התבססה על מודל רפואי של מוגבלות והייתה שלטת במשך עשרות שנים, לפחות מאמצע המאה ה-19, בתרבות ובחברה המערבית.

מהו "המודל הרפואי של מוגבלות"?

לפי המודל הרפואי המוגבלות נחשבת לבעיה רפואית של האדם, של האינדיבידואל, וההתמקדות היא בלקות ובמגבלות הפונקציונליות של אנשים עם מוגבלות בהשוואה ליכולות שנחשבות בחברה כנורמטיביות. בהתאם לכך, לקות נחשבת כמצב לא-נורמלי, פתולוגי. אנשי המקצוע אמורים להתמקד בריפוי ובשיפור המצב הפיזי של האדם עם המוגבלות ובשיקומו כך שישתגל ויתאים את עצמו למצבו ולתנאי הסביבה והחברה הקיימים. על פי גישה זו מצופה מאנשים עם מוגבלות להיות החולים או המתלמדים המקבלים את השירותים שמציעים להם אנשי מקצוע מיומנים. נקודת מוצא פטרונית והתייחסות לאנשים עם מוגבלות כמי שראויים להתחשבות מתוך חסד מאפיינת את המודל הרפואי ששלט (ובמידה רבה עדיין שולט) בתפיסה ובהתייחסות לאנשים עם מוגבלות.

אנשים עם מוגבלות מתוארים לעתים קרובות על פי האבחנה הרפואית שלהם תוך שימוש במינוח (טרמינולוגיה) המעוגן במודל הרפואי. תיאורים כאלה מפחיתים מערכם ומכבודם כאינדיבידואלים. מי היה רוצה שיכירו אותו בראש וראשונה על פי הטחורים שלו, ההיסטוריה הגינקולוגית, יבלות על רגליו או מצב רפואי אחר?

התבססות על אבחנה רפואית שמשה ועדיין משמשת לא רק כדי לתאר אלא גם כדי להגדיר את הפוטנציאל והערך של האדם עם המוגבלות. על בסיס האבחנה הרפואית קובעים עבור הילד איך או היכן ילמד, איזו הכשרה מקצועית יעבור, איזו עבודה תהיה או לא תהיה לו, איך וכיצד יחיה את חייו ועוד. בתהליך זה מנפצים לא אחת תקוות וחלומות של אנשים ומעבירים אותם לשולי החברה. **עתידי של אדם עשוי להיקבע – בהתבסס על האבחנה הרפואי שלו**

– על ידי בעלי סמכות עליו!

המודל החברתי – פרדיגמה חדשה*

המהפכה החברתית המתרחשת בעולם המערבי ובישראל, מחליפה את הגישה שהתייחסה לאנשים עם מוגבלות על בסיס המודל הרפואי ("הפרדיגמה הרפואית") להתייחסות המבוססת על מודל חברתי ("הפרדיגמה החברתית"). נקודת המוצא בגישה זו הינה שהמוגבלות של אנשים היא תוצר חברתי ותרבותי. המוגבלות נובעת מכך שהחברה לא הביאה בחשבון קבוצה גדולה זו של אנשים בארגון החברה ובבניית הסביבה ועל ידי כך הוציאה אותם מכל החברה במקום להכיל אותם באופן אינטגרלי בתוכה.

בארה"ב המהפכה החברתית-תרבותית לשוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות בכל תחומי החיים צמחה, לפחות בראשיתה, בעיקר "מלמטה למעלה", כאשר פעילי זכויות נכים פתחו במאבק בתחילת שנות השבעים של המאה ה-20. תחילה התרכזו במאבק נגד האפליה החברתית של אנשים עם מוגבלות ובהמשך הוסיפו מאבק למען התאמת הסביבה הפיזית והחברתית ליכולות של אנשים עם מוגבלות כדי לאפשר באופן מעשי את שילובם המלא בחברה.

המהפכה החברתית-תרבותית הזו בישראל מתרחשת במקביל בשני כיוונים: הכיוון האחד – "מלמעלה למטה", משינויים בחקיקה אל שינויים חברתיים המלווים, בין היתר, בשינויים בסביבה הבנויה (נגישות פיזית וחושית) כך שתתאפשר בפועל השתלבותם של אנשים עם מוגבלות. ציון דרך במהפכה חברתית-תרבותית זו הוא חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות שהתקבל בשנת תשנ"ח - 1998 ופרק הנגישות בחוק זה ממרץ 2005. הכיוון השני – "מלמטה למעלה", כאשר בסוף שנות התשעים של המאה ה-20, אנשים נכים ביחד עם ארגוני נכים פתחו במאבק למען זכויות ורווחה של אנשים עם מוגבלות, ובכך העלו למודעות הציבור ובחבריו את מציאות חייהם של אנשים עם מוגבלות בחברה בישראל. המאבק הכין את הרקע לקבלת החוקים, והפעילים בו ממשיכים לקדם את יישומם, מעורבים בהמשך החקיקה ופועלים לשילובם של אנשים עם מוגבלות בחברה.

ההשקפה ומערכת הערכים שביסוד חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות מנוסחת בחוק עצמו:

"1. עקרון יסודי: זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות ומחויבותה של החברה בישראל לזכויות אלה, מושתתות על ההכרה בעקרון השוויון, על ההכרה בערך האדם שנברא בצלם ועל עקרון כבוד הבריות.

2. מטרה: חוק זה מטרתו להגן על כבודו וחירותו של אדם עם מוגבלות, ולעגן את זכותו להשתתפות שוויונית ופעילה בחברה בכל תחומי החיים, וכן לתת מענה הולם לצרכיו

המיוחדים באופן שיאפשר לו לחיות את חייו בעצמאות מרבית, בפרטיות ובכבוד, תוך מיצוי מלוא יכולתו."

ההשקפה עליה מבוסס חוק השוויון רואה באנשים עם מוגבלות חלק אינטגרלי מהחברה. החוק הישראלי קובע לא רק את הזכות של אנשים עם מוגבלות לשוויון, אלא מתייחס לזכותם של אנשים עם מוגבלות להתאמת הסביבה ולתמיכה מתאימה כדי לאפשר את הכלתם ושילובם המלא בחברה באופן שיאפשר להם לנהל את חייהם בכבוד, בעצמאות מרבית ותוך מיצוי מירב יכולותיהם. בתוך כך החוק מדגיש את זכותם של אנשים עם מוגבלות לקבל החלטות הנוגעות לחייהם. "החוק משלב את הרעיון של אוטונומיה ואינדיבידואליות ובו בזמן מכיר בכך שאנשים מוגדרים על ידי יחסיהם לסביבתם ולעתים קרובות תלויים באחרים כדי להשיג כבוד עצמי" (Ziv, 1999).

באיזה מובן מדובר במהפכה?

כאמור, על פי גישת "המודל החברתי" לא הלקות הספציפית או המצב הרפואי של אנשים עם מוגבלות הם שמגבילים את יכולותיהם, אלא מחסומי היחס וההתנהגות שמציבה החברה והמכשולים הסביבתיים, הפיזיים והחושיים. הסביבה החברתית שתוכננה ונבנתה במשך מאות שנים מבלי להביא בחשבון את הצרכים של אנשים עם מוגבלות היוותה ולעתים קרובות עדיין מהווה מחסום לשילוב ולהכלה של אנשים עם מוגבלות בחברתנו. כולנו אמצנו במודע ושלא במודע הרבה דעות קדומות, סטריאוטיפים והנחות מוקדמות לגבי אנשים עם מוגבלות. רבים מתייחסים לאנשים עם מוגבלות ברחמים, בחשש, בפחד, בחוסר כבוד, אפילו בזלזול. דעות קדומות כאלה היו מעוגנות במשך דורות של שליטת המודל הרפואי. בהתבסס על המודל הרפואי מוסדות הרפואה והשלטון פעלו לריחוקם, בידולם והפרדתם של אנשים עם מוגבלות מהחברה ולא השקיעו בסביבה ובמגורים מתאימים ומשולבים. התוצאה היא שאנשים רבים בחברתנו כמעט אינם פוגשים בחיי היומיום אנשים עם מוגבלות, לעתים בגלל היעדר נגישות פיזית ולעתים בגלל הדרה חברתית. מצב זה שבו קיימת הפרדה של אנשים עם מוגבלות מהסביבה הבנויה ומהסביבה החברתית רק הזין והנציח את המודל הרפואי ותרם לא אחת לחיזוקם של סטריאוטיפים ודעות קדומות על היכולות של אנשים עם מוגבלות.

קשה לשנות עמדות שהושרשו במשך דורות רבים.

דיבור וכתובה כשלעצמם כמובן שאינם מספיקים כדי לשנות את אפשרותם ויכולתם של אנשים עם מוגבלות להשתלב כשווים בכלל החברה. עם זאת **רגישות** לאופן שאנו מדברים

וכותבים על אנשים עם מוגבלות יכולה לתרום לשינוי סטריאוטיפים וגישות שליליות ולקדם גישה חיובית ומכילה.

השימוש בשפה מבטא לעתים קרובות תפיסות, הנחות מוקדמות וגישות חברתיות ותרבותיות. אי אפשר לבטא השקפת עולם חדשה במושגים ישנים, ארכאיים ולא מתאימים. כדי לנסח ולבטא תפיסות חדשות, גישות חדשות ומצבים חדשים, יש צורך במשגה חדשה, דהיינו ביצירת מושגים חדשים ומתאימים.

תפקיד השפה בעיצוב ובגיבוש המחשבה

מדוע חשובה ההמשגה? מדוע חשוב באילו מילים, מונחים וביטויים אנו משתמשים כדי לדבר ולכתוב על אנשים עם מוגבלות (או על כל נושא אחר)?

למילים יש כוח רב, הן משמשות אותנו כדי "לצייר" את המציאות ואת הגבולות האפשריים של מציאותנו כפי שהצבעים משמשים את הצייר כדי לבטא את רשמיו.

על התפקיד המרכזי שיש לשפת הדיבור והכתיבה בעיצוב מה שאנו חושבים ואיך שאנו חושבים ניתן ללמוד מתכנית המחקר והתיאוריה החברתית-תרבותית מבית מדרשו של אחד מגדולי חוקרי התודעה במאה ה-20, לב ויגוצקי (1896-1934). תכנית המחקר של ויגוצקי הוטמעה בפסיכולוגיה, בחינוך ובמדעי החברה וההתנהגות בני זמננו בעיקר מאז שנות השמונים של המאה ה-20. ויגוצקי וממשיכי דרכו מתייחסים לשפה המדוברת והכתובה ככלי חברתי-תרבותי מרכזי לא רק כדי לבטא ולנסח את המחשבות אלא בראש וראשונה ככלי המעצב את החשיבה והרגש.

לחשיבות השפה בעיצוב המחשבה אנו נחשפים כבר בתהליך התפתחות הדיבור אצל ילדים. בתהליך רכישת השפה הילד רוכש את המילים של שפת אמו ואת משמעותן על ידי כך שהוא משתמש במילים (ואחר כך בביטויים ובמשפטים) בדיאלוג עם המבוגרים המדברים בשפה זו. מתוך השימוש במילים במסגרת של תקשורת חברתית עם דוברי שפת אמו, הילד לומד לייחס למילים משמעות התואמת את המשמעות המיוחסת למילים אלה בסביבתו החברתית-תרבותית. ללא התאמה כזו במשמעות המילים אי אפשר היה לנהל שיחה או דיאלוג. בתהליך ההתפתחות המילים ומשמעותן מופנמות ומשמשות כאבני היסוד לעיצוב החשיבה של הילד ושל המבוגר. שלב השימוש במילים ובשפה כדי לבטא את המחשבות הוא לפי גישה זו שלב מתקדם בתהליך רכישת השפה אצל ילדים (ויגוצקי, 2003).

השפה, המילים והמשמעות החברתית-תרבותית המיוחסת להן מהוות את אבני היסוד באמצעותן אנו מנסחים לעצמנו (במחשבה) ולאחרים (בדיבור ובכתיבה) את השקפת עולמנו,

את יחסנו למצבים לדברים ולאנשים, את המחשבות שלנו, את הרגשות שלנו, את הציפיות שלנו, את הבקשות שלנו ועוד.

אם המילים בשפה טעונות במשמעות חברתית-תרבותית ואם המילים הן שמעצבות את המחשבות ומאפשרות לנו לחשוב את המחשבות שאנו חושבים, הרי ברור עד כמה חשוב באילו מילים אנו משתמשים כדי לדבר ולכתוב על נושא מסוים. תיאורים ישנים ולא מדויקים ושימוש לא מתאים בתיאורים כאלה מנציחים סטריאוטיפים שליליים ומהווים מחסום בפני הכלה ושילוב של אינדיבידואלים עם מוגבלות בחברה.

כל עוד אנו ממשיכים להשתמש במונחים שמשמעותם מעוגנת בתפיסת העולם על פי המודל הרפואי, בגישה הפטרונית, בסטריאוטיפים, בדעות הקדומות השגויות, בהוצאת אנשים שיכולותיהם שונות ממה שנקבע כנורמטיבי אל שולי החברה, אנו גוררים אתנו במחשבה, בדיבור ובכתיבה את השורשים של "הפרדיגמה הרפואית" הישנה. המשך השימוש במונחים שמשמעותם סותרת את עקרי "הפרדיגמה החברתית", יוצר עבור כולנו מכשולים לא רק בניסוח עקרי הפרדיגמה החדשה אלא גם בביצוע בפועל של השינוי החברתי-תרבותי עצמו, לכן המעבר להשקפת עולם חברתית-תרבותית מכילה ומשלבת מחייב שימוש במערכת מונחים ומושגים התואמת את עקרונות הפרדיגמה החדשה.

איך לדבר ולכתוב על אנשים עם מוגבלות?

בחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות 1998 הוגדר:

"אדם עם מוגבלות" – אדם עם לקות פיזית, נפשית או שכלית לרבות קוגניטיבית, קבועה או זמנית, אשר בשלה מוגבל תפקודו באופן מהותי בתחום אחד או יותר מתחומי החיים העיקריים.

פירוט המסביר את משמעות ההגדרה הנ"ל מופיע בדו"ח הוועדה לבדיקת חקיקה מקיפה בנושא: זכויות אנשים עם מוגבלות משנת תשנ"ו – 1996.

"הגדרה זו מתבססת על הגדרתו של ארגון הבריאות העולמי, וכן על ההגדרות של אדם עם מוגבלות בחקיקה החדשה בארה"ב ובבריטניה, שעניינה שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות..."

הוועדה ממליצה לאמץ את הלשון "אדם עם מוגבלות", להבדיל מ"נכה", כמינוח חדש המבטא תפישה חדשה. לא עוד דיון במפגרים ונכים; האדם הוא נקודת המוצא, והיותו בעל מוגבלות, רלוונטית לצרכיו המיוחדים."

מוסדות ממשלתיים, ארגונים ומוסדות העוסקים באנשים עם מוגבלות וגם רוב האנשים (עם מוגבלות וללא מוגבלות) בחברתנו משתמשים לעתים קרובות במונחים וביטויים רבים שאינם משקפים את המודל החברתי.

בו בזמן מאמרים רבים (בשפה האנגלית) ** עוסקים בתכנים הנכונים ובמינוח הנכון כדי לדבר ולכתוב על אנשים עם מוגבלות.

את המינוח המוצע במאמרים השונים אפשר למיין על פי שלוש גישות:

א. הגישה המתייחסת למילים, למונחים ולביטויים, התקינים פוליטית (politically correct).

ב. הגישה המתייחסת בעיקר להעדפות של אנשים עם מוגבלות או של ארגונים שונים של אנשים עם מוגבלות.

ג. הגישה שמטרתה להתוות שינוי עמוק ומקיף לא רק במינוח אלא גם באופן הדיבור והכתיבה כך שישקפו ויבטאו את התפיסה המכילה אנשים עם מוגבלות בזכות, באופן שוויוני, מכובד, בעצמאות מרבית וכשותפים מלאים המהווים חלק אינטגרלי מהחברה והחיים החברתיים בכל תחומי החיים.

אשתדל להיצמד לגישה השלישית המבטאת למיטב הבנתי את מהות המודל החברתי ואת חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות בישראל, ולהמליץ על קווים מנחים ליישום גישה זו בדיבור ובכתיבה.

קווים מנחים כלליים לדיבור וכתובה על אנשים עם מוגבלות

הקווים המנחים מבוססים על התפיסה לפיה כל האנשים על מגוון השונות ביניהם שייכים לקבוצת בני האדם. לכן חשוב במיוחד שהשפה בה אנו משתמשים כדי לדבר ולכתוב על אנשים עם מוגבלות תדגיש בראש וראשונה את העובדה שמדובר באנשים ולא בלקות או במוגבלות שהיא רק אחד המאפיינים שלהם ולא המאפיין המרכזי.

1. כמה המלצות כלליות שיש עליהן הסכמה ברוב המאמרים העוסקים בנושא זה:

הימנעו מתיאורי סטיגמה של אנשים עם מוגבלות:

- אל תתמקדו בלקויות אלא אם יש להן תפקיד מכריע בתיאור. אל תכתבו סיפורים סוחטי דמעות על מחלות חשוכות מרפא, לקויות מולדות או פציעות קשות. עדיף להתמקד בנושאים העוסקים במחסומים אשר משפיעים על איכות החיים של אנשים עם מוגבלות כמו תחבורה נגישה, מגורים נגישים, מערכת בריאות נגישה, הזדמנויות עבודה או הפליה.

- **אל תתארו אנשים עם מוגבלות שהצליחו כ"על-אנושיים".** תיאורים כאלה הם אמנם חיוביים, אך הם עשויים ליצור את הרושם שהעולם הוא מקום נטול מכשולים ולשדר את המסר שאם אדם עם מוגבלות אינו מצליח באותו קנה מידה יוצא דופן הרי שזהו כשלון פרטי שלו, ובוודאי שאינו קשור במכשול חברתי כלשהו. הציבור אוהב אולי סיפורים על הישגים-על יוצאי דופן, כמו לדוגמה, על משתמשים בכיסא גלגלים שהגיעו לפסגות הרים או על אנשים חרשים שכתבו קונצרטטים שמימיים; אך ההתמקדות בתיאור של אנשים עם מוגבלות בדרך זו מעוררת ציפיות מוטעות לפיהן כל האנשים עם מוגבלות צריכים להגיע להישגים "על אנושיים" כאלה כדי להתקבל בחברה.
- **אל תתארו אנשים עם מוגבלות כגיבורים יוצאי דופן בהקשר למוגבלותם.** אל תשמשו בביטויים כמו הצליח "למרות מוגבלותו", "התגברה על מוגבלותה". הביטויים האלה מעוגנים בדעות קדומות לפיהן המוגבלות מגדירה את כל אישיותו ויכולותיו של האדם. במציאות, ההצלחה של אנשים עם מוגבלות מבטאת את היכולות שיש להם, את כישרונותיהם וכישוריהם. אנשים עם מוגבלות המנהלים חיים אישיים וקריירה בשמחה ובהצלחה אינם מצליחים "למרות" מוגבלותם אלא "למרות" היעדר נגישות ויחס מפלה של החברה. הם אינם "מתגברים" על הנכות אלא מתגברים על דעות קדומות. **תנאי סביבה הולמים היו מאפשרים להרבה יותר אנשים עם מוגבלות להצליח ולבטא את יכולותיהם בכל תחומי החיים.**

תארו אנשים עם מוגבלות באותה דרך רב-ממדית שאתם מתארים אנשים אחרים:

- **אל תהפכו מוגבלות לסנסציה על ידי שימוש במונחים** כמו "סובל מ...", "קורבן של...", "נפגע של...", "מתייסר ב...", אלה תיאורים ארכאיים, לא מדויקים ולא מתאימים מהם משתמע כאילו אנשים עם מוגבלות נמצאים במצב גרוע. **אם יש צורך** השתמשו במקום זה במונחים המתארים מצב מסוים שיש לאדם, לדוגמה: "אדם עם דלקת פרקים" או "אשה שיש לה ציסטיק פיברוזיס", "אדם שיש לו לקות למידה".

הקפידו להשתמש בשפה של "אנשים תחילה":

שפה חיובית מעודדת ומחזקת, לכן בכתיבה ודיבור על אנשים עם מוגבלות חשוב

להשתמש בשפה המדגישה "אנשים תחילה".

השפה המדגישה "אנשים תחילה" אינה מכוונת לתקינות פוליטית אלא ליחס

שוויוני, לכבוד ולנימוס.

לדוגמה: אל תאמרו "מוגבל" אמרו "אדם עם מוגבלות".

- **התמקדו קודם כל באדם, בפרט, באינדיבידואל ולא בלקות או במצב המיוחד שלו.** אל תשימו תווית על אדם עם מוגבלות על פי המוגבלות שלו. אל תאמרו "עיוור" "אפילפטי" אמרו "ילדים עיוורים", "אשה עם אפילפסיה", "למיכל יש אפילפסיה". אל תאמרו "היא אפילפטית" כיוון שיש בכך משום הכללה של המוגבלות על כל אישיותו של האדם.

הימנעו ממילים וביטויים המשפילים אנשים עם מוגבלות:

- **הימנעו משימוש בתוויות** כמו "נכה", "מוגבל", "בעל מום", "חרש אילם", "מפגר", "נכה שכל", "רפה שכל". אלטרנטיבות אפשריות הן "אדם עם מוגבלות בניידות", "אדם שיש לו תסמונת דאון", "אדם עם מוגבלות בשמיעה או בדיבור", "אדם עם מוגבלות שכלית".
- **אל תשמשו בתוויות גנריות לקבוצות של אנשים** כמו "החרשים", "העיוורים", "המוגבלים", "הנכים", "המפגרים", "משותקי המוחין", "האפילפטיים". מונחים כאלה מדגישים את המוגבלות ואינם משקפים את האינדיבידואליות, את השוויון ואת הכבוד של אנשים עם מוגבלות, את העובדה שמדובר בראש וראשונה בבני אדם. עדיף להשתמש במונחים המדגישים את האדם, את העובדה שהמוגבלות היא רק אחד מהמאפיינים של האדם או האנשים, לדוגמה: "אדם חרש", "אדם עיוור", "אנשים עם מוגבלות", "לקוחות עם מוגבלות", "עובדים עם מוגבלות".
- **אל תשמשו בביטויים רגשניים** כמו "חסר מזל", "מוכה גורל", "מסכן", "משוגע", "פסיכי", "טיפש", "נכה".
- **אל תשמשו בלשון מעודנת כדי לתאר אנשים עם מוגבלות.** ביטויים כמו "לא כשר שכלית", "לוקה בשכלו", "חסר יכולת פיזית", "מאותגר ראייה", "מאותגר פיזית" הם ביטויים משפילים.
- **לעולם אל תתייחסו לאדם עם מוגבלות כחולה** אלא אם מדובר ביחסיו עם הרופא שלו.
- **אל תדברו על "אדם נורמלי" בניגוד ל"אדם עם מוגבלות"**, מכיוון שמשמע מכך שהאדם עם המוגבלות אינו נורמלי. לעומת זאת הביטויים "אדם ללא-מוגבלות", "אדם לא-נכה" נחשבים בדרך כלל כביטויים תיאוריים שאינם שליליים. (חשוב לציין שהמונח "אדם ללא-מוגבלות" עשוי להישמע בעייתי, שהרי אין אנשים מושלמים. עם זאת המונח "אדם ללא-מוגבלות" הוא תיאורי ומתאים כאשר מאמצים את הגדרת המונח "אדם עם מוגבלות" בהתאם לחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות).

כשאתם מתארים אנשים עם מוגבלות התייחסו לאדם השלם והאמיתי כמות שהוא ולא בראש וראשונה למה שאותו אדם אינו יכול לעשות:

- אל תתארו אנשים עם מוגבלות כאוסף של "לקויות", "בעיות" או "חלקי גוף".

כיסא גלגלים:

- הביטויים "מרותק לכיסא גלגלים", "רתוק לכיסא גלגלים" אינם מדויקים. עבור אדם בעל קושי בהליכה כיסא הגלגלים אינו מכשיר המרתק אותו אליו, אלא להיפך, אמצעי המאפשר ניידות והגעה ממקום למקום. אמרו "משתמש בכיסא גלגלים", "אדם בכיסא גלגלים" – אלה ביטויים המתארים את מצבו של האדם.

2. כמה מונחים וביטויים בעייתיים (שנויים במחלוקת):

- "נכה", "אדם נכה", "אדם עם נכות"

המונחים "אדם נכה", "אנשים נכים", "אדם עם נכות", "אנשים עם נכות" מתאימים לדעתי כולם לתפיסת הפרדיגמה החברתית-תרבותית השוויונית ולשפה של אנשים תחילה, כל עוד לפני המילה "נכה" זוכרים לציין את האדם תחילה. ישנם ארגונים בארצות דוברות אנגלית המציעים להחליף מונחים כמו "חניות נכים", "שירותי נכים" במונחים "חניות נגישות", "שירותים נגישים". באנגלית הדרישה הזו קשורה לצורך להימנע משימוש במילה handicap מכיוון שמקור המילה באנגלית בביטוי "hand in cap" המציין את מקבץ הנדבות ש"כובעו בידו". זוהי רק דוגמה אחת לבעיות הצצות בעת הניסיון לתרגם מאנגלית לעברית את הדיון על המשגה מתאימה. אני מציעה להשתמש במונחים "חניה לאנשים נכים", "שירותים לאנשים נכים", "חניה לאנשים עם מוגבלות", "שירותים לאנשים עם מוגבלות". המונחים "חניות נגישות" ו"שירותים נגישים" אמנם עדיפים, אך מומלץ לדחות את השימוש בהם עד לשלב שבו הציבור בישראל יהיה מודע יותר ויכיר בחשיבות של מתקנים אלה עבור קהל היעד, דהיינו אנשים עם מוגבלות.

- "צרכים מיוחדים" או "צרכים נוספים"

המונח "צרכים מיוחדים" מופיע בחוק ובהרבה מסמכים רשמיים. המלצתי היא לא להשתמש במונח "צרכים מיוחדים" ובמידת הצורך להשתמש במקומו במונח "צרכים נוספים".

המונח "צרכים מיוחדים" הוא מונח טעון המעורר רחמים, מנציח את ההפרדה של אנשים עם מוגבלות מכלל החברה ואינו מתאר את העובדות לאשורן.

את המשמעות שיש למונח "צרכים מיוחדים" בחברתנו אפשר לזהות בנקל במצבים שבהם הורים אומרים "יש לי ילד עם צרכים מיוחדים". התגובה המיידית היא "אוי, מצטער", מלווה במבט עצוב של השתתפות.

במציאות לכל אדם באשר הוא יש צרכים מיוחדים, כל אדם זקוק לעזרה של אנשים אחרים והצרכים של האדם רגילים עבורו, הם אינם "מיוחדים". מה שמוגדר כצרכים "רגילים", "נורמטיביים", הוגדר באופן שרירותי מתוך השקפת עולם שהוציאה אנשים עם מוגבלויות שונות אל שולי החברה. העובדה שהצרכים של אנשים עם מוגבלות נחשבים "מיוחדים" נובעת מכך שארגון הסביבה החברתית והבנויה נעשה ללא התחשבות בצרכים וביכולות של האנשים השייכים לקבוצה הגדולה והמגוונת הזו.

לעומת זאת המונח "צרכים נוספים" משקף את הצורך לבצע שינויים להתאמת הסביבה החברתית והבנויה באופן שיותאם גם ליכולות של אנשים עם מוגבלות.

• **"אנשים מוגבלים" או "אנשים עם מוגבלות"**

יש מי שמעדיפים את המונח "אנשים מוגבלים" (disabled people) על המונח "אנשים עם מוגבלות" (people with disabilities).

המעדיפים "אנשים מוגבלים" טוענים שדווקא ביטוי זה מצביע על העובדה שלא הלקות כשלעצמה אלא הסביבה היא שמגבילה את האנשים. זוהי ללא ספק טענה חשובה מבחינת הגישה של המודל החברתי. עם זאת המילים "מוגבל", "מוגבלים" מעוררות סטריאוטיפים שליליים שמקורם בגישת המודל הרפואי, לכן המלצתי לא להשתמש במילה זו. מכיוון שהמונח "אנשים עם מוגבלות" מוגדר באופן ברור בחוק השוויון ניראה לי מתאים יותר להשתמש במונח זה.

• **"אנשים עם מוגבלות" או "אנשים בעלי מוגבלות"**

אל תשתמשו במונחים המייחסים לאדם בעלות על מוגבלותו, למרות שאין בכך שגיאה לשונית. סביר להניח שאילו הייתה למישהו בעלות כזו הוא היה מנסה למכור את מוגבלותו לאדם אחר. אמרו "אנשים עם מוגבלות".

• **"אנשים עם מוגבלות" או "אנשים עם מוגבלויות"**

מספיקה מוגבלות אחת לאדם. אל תשמשו במונח מוגבלויות כשאינכם מתכוונים לריבוי מוגבלויות שיש לאותו אדם. אמרו "אנשים עם מוגבלות".

לסכום

כולנו, כל אחד ואחת, יכולים לקדם את השילוב של אנשים עם מוגבלות בחברה בישראל. אני מקווה שמאמר זה יעזור לכם לבחור טוב יותר את המונחים והדרך בה אתם משתמשים כדי לדבר ולכתוב (למעשה לחשוב) על אנשים עם מוגבלות.

והחשוב מכל, זכרו לדבר, לכתוב ולהתייחס לאנשים עם מוגבלות בכבוד, בנימוס וברגישות כפי שהייתם רוצים שידברו, יכתבו ויתייחסו אליכם.

המלצות ודוגמאות למינוח

<u>השתמשו בשפה של "אנשים תחילה":</u>	<u>אל תשתמשו ב:</u>
מילים המתארות את האדם, האינדיבידואל באופן מדויק.	סטריאוטיפים שיפוטיים. שפה הרואית על גיבורים על-אנושיים.
מילים המבטאות כבוד וקבלה.	מילים המבטאות השתתפות או רחמים.
אנשים עם מוגבלות, אדם עם מוגבלות פיזית, חושית, ראייה, שמיעה	המוגבל, המוגבלים, מוגבל, מוגבלים, בעל מום, מסכן, קורבן של..., סובל מ..., מוכה גורל, ביש מזל, חסר מזל, מאותגר פיזית, חושית
אדם עם מוגבלות, אנשים עם מוגבלות	אדם בעל מוגבלות, אנשים בעלי מוגבלויות
אדם עם נכות, אנשים נכים	הנכה, הנכים, נכה, נכים
אדם המשתמש בכיסא גלגלים, אנשים בכיסאות גלגלים	מרותק לכיסא גלגלים, רתוק לכיסא גלגלים
אדם עם מוגבלות בהליכה, אנשים עם קשיי הליכה, אנשים עם מוגבלות בניידות, אדם שיש לו מוגבלות בניידות	נכה, נכים
אדם עם ליקויי ראייה, אנשים לקויי ראייה, אנשים עיוורים	העיוור, העיוורים
אנשים חרשים, אדם עם ליקוי שמיעה, אדם לקוי שמיעה, אנשים לקויי שמיעה	החרש, החרשים, חרש-אילם
אדם עם מוגבלות למידה, אנשים עם ליקויי למידה	טיפש, טיפשים, מפגר, מפגרים

נכה שכל, פגוע שכל, רפה שכל, מפגר, מפגרים	אדם עם מוגבלות שכלית, קוגניטיבית, התפתחותית
פסיכי, משוגע	אדם עם מוגבלות נפשית
אילם, אילמים, האילם, האילמים	אדם עם ליקוי דיבור, אנשים עם ליקויי דיבור, אנשים עם ליקויי תקשורת, אדם שיש לו מוגבלות בדיבור, אדם עם מוגבלות בתקשורת
משותקי מוח, סובל משיתוק מוחין	אנשים עם שיתוק מוחין, אדם שיש לו שיתוק מוחין
פגוע עמוד שדרה, קורבן פגיעת עמוד שדרה, סובל מפגיעה בעמוד השדרה	אנשים עם פגיעת עמוד שדרה, אדם שיש לו פגיעת עמוד שדרה
אפילפטי, האפילפטי, עוויתי	אדם עם אפילפסיה, אדם שיש לו אפילפסיה
מונגולואיד	אדם עם תסמונת דאון, אנשים שיש להם תסמונת דאון
גמד, גמדים, ננס, ננסים	אדם נמוך קומה, אנשים נמוכי קומה
אנשים שיש להם צרכים מיוחדים	אנשים שיש להם צרכים נוספים
אנשים בריאים (בניגוד לאנשים עם מוגבלות) אנשים נורמלים (בניגוד לאנשים עם מוגבלות)	אנשים ללא מוגבלות, אדם ללא נכות

מבחר מקורות

- **A Way With Words, Disability Awareness** (1995). Community Disability Alliance, (Queensland Government) Australia.
- **Communicating With and About People with Disabilities**, (2005). U.S. Department of Labor, Office of Disability Employment Policy.
- **Guidelines for Reporting and Writing about People with Disabilities**, (2001). Research and Training Center on Independent Living, University of Kansas.
- Horgan-Jones, Moira (1997). **People with Disabilities**. The Canadian Centre on Disability Studies.

- **Plain Talking**, (2005). Capability Scotland Equality Unit, Edinburgh.
- Sheppard-Jones, Kathleen (2000). **Those of Us Dislabeled: A Guide to Awareness and Understanding**, University of Kentucky
- Snow, Kathy (2005). **To Ensure Inclusion, Freedom, and Respect For All, We Must Use: People First Language**, disabilityisnatural.com
- **Writing About Disabled People**, (2002). GLAD – Great London Action on Disability, UK.
- Ziv, N. (1999). "Disability Law in Israel and the United States – A Comparative Perspective", Y. Dinstein (ed.), **Israel Yearbook on Human Rights 28**.
- גייל אוסלנדר, נורה גולד, (2002). "אי שוויון בתקשורת כלפי אנשים עם מוגבלות", הדרה ודימוי שלילי – אי שוויון בתקשורת הישראלית, עורכת: נעמה ישובי, האגודה לזכויות האזרח בישראל.
- דו"ח הוועדה לבדיקת חקיקה מקיפה בנושא: זכויות אשים עם מוגבלות (התשנ"ו – 1996).
- **חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות התשנ"ח – 1998**
- לב ויגוצקי, (2003). **מחשבה ותרבות**, עורכים: אלכס קוזולין וגבריאלה עילם, הוצאת מכון ברנקו וייס.
- **חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות (תיקון – מ' 2) (פרק הנגישות) התשס"ה – 2005**

* פרדיגמה – השקפת עולם הכוללת מערכת ערכים, אמונות, והתנסות.

** מאמרים ופרסומים של משרד המשפטים האמריקאי, נציבות השוויון הבריטית (DRC – Disability Rights Commission), אוניברסיטאות, ממשלות וארגונים שונים של אנשים עם מוגבלות בעולם.